

MICHAŁ ZAREMBA ▶▶

Uniwersytet Łódzki

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9525-9100>

Rynki, państwa i polityka. Wybrane problemy polityczne i ekonomiczne Bliskiego Wschodu we współczesnym świecie

Markets, countries and politics.**Selected political and economic problems of the Middle East
in the modern world*****Abstract***

Control and access to resources and trade routes have always conditioned and determined the position of a given country on the world stage and its wealth. For many centuries, the Middle East region has been one of the most important regions in the world, both due to its geographical location, as a link between East and West, and natural resources available to individual countries. Despite the enormous diversity of Middle Eastern countries and the danger of over-generalization, it is worth looking at the whole area, which in the future may become an important center in the global economy and an important point of world politics.

Keywords: Middle East, geopolitics, geoeconomics, international relations

Рынки, страны и политика. Избранные политические и экономические проблемы Ближнего Востока в современном мире.

Аннотация

Контроль и доступ к ресурсам и торговым путям всегда обуславливали и определяли положение данной страны на мировой арене и ее богатство. Ближний Восток на протяжении веков был одним из важнейших регионов мира – как благодаря своему географическому расположению в качестве связующего звена между Востоком и Западом, так и благодаря природным ресурсам, доступным для отдельных стран. Несмотря на огромное разнообразие стран Ближнего Востока и опасность чрезмерного обобщения, стоит взглянуть на весь регион, который в будущем может стать важным центром мировой экономики и важным пунктом мировой политики.

Ключевые слова: Ближний Восток, геополитика, геоэкономика, международные отношения

Wstęp

Kraje Bliskiego Wschodu od wieków stanowią jeden z najważniejszych regionów świata ze względu na swoje położenie geograficzne jako łącznik Wschodu i Zachodu oraz zasoby naturalne, przede wszystkim ropy naftowej. Z drugiej strony państwa te są areną ciągłych walk i konfliktów, co jest związane przede wszystkim z kolonialną przeszłością, wewnętrznymi napięciami i polityką wielkich mocarstw względem regionu.

Mimo ogromnego zróżnicowanie państw Bliskiego Wschodu i niebezpieczeństwa nadmiernej generalizacji, warto spojrzeć całościowo na obszar, który w przyszłości może stać się ważnym centrum w gospodarce światowej oraz istotnym punktem światowej polityki.

Geopolityka i geoekonomia współczesnego świata.

Wybrane zagadnienia

Mimo że ostatnie stulecie upłynęło pod znakiem dokonującego się ogromnego postępu cywilizacyjnego, rozwój i dobrobyt poszczególnych rejonów świata wciąż nie są zjawiskami powszechnymi. Utrwała się i pogłębia podział na rejony bogate i biedne, kraje peryferyjne i centrum. Stąd też pytania o przyczyny i uwarunkowania wzrostu i rozwoju wciąż są aktualne. Jedną

z dziedzin, która stanęła przed koniecznością takiej dyskusji, jest teoria stosunków międzynarodowych.

Poszukiwanie kolejnych pól badawczych i formułowanie nowych paradygmatów skutkowało niespodziewanym renesansem problematyki geopolitycznej. Powrót ten jest skutkiem przede wszystkim zachwiania dotychczasowego porządku międzynarodowego oraz gwałtownymi przemianami gospodarczymi, politycznymi, społecznymi oraz kulturowymi. Wieloznaczność i złożoność współczesnego świata skłaniają do stawiania nowych pytań, dzięki którym geopolityka, jako swoiste narzędzie opisu i prognozowania stosunków międzynarodowych, zaczęła na nowo wzbudzać zainteresowanie badaczy i decydentów.

Geopolityka jako nauka badająca relacje między uwarunkowaniami geograficznymi państwa a jego polityką i pozycją międzynarodową, ukształtowała się w ramach XIX-wiecznego determinizmu geograficznego oraz darwinizmu społecznego. Klasyczna geopolityka miała wyraźny charakter europocentryczny i powstała w odniesieniu do problemów państw europejskich, przede wszystkim imperializmu europejskiego i narastającej walki o kolonie (Wolff-Powęska, Schulza, 2000, s. 15). Po II wojnie światowej geopolityka koncentrowała się na rywalizacji dwóch konkurencyjnych bloków polityczno-gospodarczych – strategii, strefach wpływu i rywalizacji między USA i ZSRR. Przynajmniej do pewnego stopnia postrzegano to, z geopolitycznego punktu widzenia, jako rywalizację morskiego imperium USA i lądowej potęgi ZSRR (Agnew, 1998, s. 118). Faktyczna dwubiegunowość świata i szybki postęp technologiczny sprawiły, że geopolityka systematycznie traciła na znaczeniu.

Przełom nastąpił dopiero w latach 90. XX wieku. Upadek bloku wschodniego, oznaczający fundamentalne zmiany polityczne i gospodarcze, zmiany demograficzne w krajach rozwiniętych i wzrost znaczenia dotychczasowych państw rozwijających się, przede wszystkim Azji, postępująca globalizacja, rewolucja technologiczna i informacyjna, pojawianie się kryzysów gospodarczych i politycznych w różnych zakątkach świata oraz kształtowanie się globalnego układu Północ-Południe, zmieniły system światowy (Jean, 2003, s. 56). Wszystkie te zmiany prowokują do tworzenia analiz, stawiania pytań i formułowania nowych hipotez.

Wśród współczesnych nurtów geopolitycznych warto przede wszystkim wymienić analizy bazujące na dorobku postmodernizmu, tj. sceptycyzmie wobec tradycyjnych całościowych interpretacji zmiany społecznej (tzw. metanarracji), rosnącej świadomości kosztów związanych z modernizacją, racjonalizacją i ekonomizacją życia społecznego; rewolucją technologiczną i informacyjną oraz gwałtownym rozwojem tzw. nowych ruchów społecznych (White, 1994, s. 4–12). Można zaobserwować zmiany, które pozwalają spekulować o „końcu nowoczesności” związanej z cywilizacją europejską. Jest relatywny spadek znaczenia USA w międzynarodowych stosunkach gospodarczych i politycznych przy jednoczesnym wzroście znaczenia pozaeuropejskich potęg – przede wszystkim Chin i Indii, intensyfikacja wymiany gospodarczej połączona z postępującą integracją regionalną, rewolucja technologiczna oznaczająca kompresję czasu i przestrzeni czy masowe migracje i pojawiające się wraz z nimi konflikty etniczne oraz frykcje społeczne.

Współczesna geopolityka powinna więc koncentrować się na kwestiach, które w przeszłości nie miały tak istotnego znaczenia charakter: wielkie migracje ludności i związane z nimi napięcia i frykcje społeczno-kulturowe, ogromny przepływ informacji, rozwój technologii i zagrożenia ze strony cyberprzestępczości, wysoki stopień umiędzynarodowienia gospodarek narodowych, problem państw upadłych czy załążki nowego ładu światowego z istotną rolą państw rozwijających się, przede wszystkim Chin i Indii (Dźwigoł i in., 2019; Marszałek-Kawa, 2010; Marszałek-Kawa, 2014; Marszałek-Kawa, Dmochowski, 2018).

Z kolei geoekonomia, jako pojęcie, pojawiło się dopiero w XX wieku w artykule R.H. Whitbecka z 1929 roku, zatytułowanym *A science of geonomics* (pol. *Nauka o geoekonomii*). W swojej pracy postulował uwzględnienie lokalnego i regionalnego kontekstu w badaniu procesów gospodarowania. Zgodnie z jego poglądami geoekonomia formułuje prawa ekonomiczne w odniesieniu do danych warunków geograficznych (Whitbeck, 1929, s. 117–128). Należy jednak zaznaczyć, że pewne pierwowzory strategii o charakterze geoekonomicznym, tj. dostosowania procesów gospodarowania do warunków geograficzno-przestrzennych, można zaobserwować już w XVII wieku jako element polityki merkantylistycznej ówczesnych państw europejskich czy XIX-wiecznej ekspansji gospodarczej USA w postaci inwestowania nadwyżek kapitałowych za granicę (Halizak, 2012, s. 19).

Powrót i spopularyzowanie tego pojęcia przypisuje się amerykańskiemu politologowi E. Luttwakowi, który użył go w swoim artykule *From Geopolitics to Geo-Economics. Logic of Conflict, Grammar of Commerce* (pol. *Od geopolityki do geoeconomii. Logika konfliktu, gramatyka handlu*), opublikowanym w *National Interest* w 1990 roku (Luttwak, 1990, s. 17–24). W artykule Luttwak prognozował rozwój sytuacji międzynarodowej i ustalenie się nowego ładu światowego po upadku ZSRR i rozpadzie bloku wschodniego. Zgodnie z jego przewidywaniami konflikty, jakie dotychczas miały miejsce, ustąpią miejsca zmaganiom handlowym i gospodarczym. Potęga państwa wynika nie tyle z samej siły politycznej i militarnej, choć naturalnie wciąż będą kluczowe, ile z potencjału gospodarczego, bogactwa kapitałowego i przewag w handlu międzynarodowym. Warto przy tym zauważyć, że przesunięcie geopolityczne nie zmieni w istotny sposób dotychczasowych stosunków międzynarodowych, których funkcjonowanie wciąż będzie oparte na dotychczasowym paradygmacie bezpieczeństwa i konfliktu. Ponadto przejście geopolityczne będzie postępować nierównomiernie w świecie – część państw, w szczególności państwa euroatlantyckie, szybciej przestawią się na strategię geoeconomiczne.

W geopolityce decydujące więc jest położenie geograficzne, zasoby i potęga militarna, a w geoeconomii główną rolę odgrywa efektywność gospodarki i siła ekonomiczna. Według Luttwaka we współczesnym świecie można zaobserwować przesuwanie się środka ciężkości w kierunku gospodarki, co w konsekwencji może generować kryzysy i napięcia społeczne, związane m.in. z rosnącymi nierównościami (Luttwak, 2000, s. 24).

Tak więc geopolityka jest polityką państwa, walką o wpływy, która jest determinowana położeniem państwa i korzyściami oraz zagrożeniami z tego wynikającymi. Geoeconomia nie kładzie nacisku na determinizm geograficzny, a raczej będzie się koncentrować na umiejętnym wykorzystaniu własnych zasobów *sensu largo*: zasobów naturalnych, ludzkich, kapitałowych. Rywalizacja koncentruje się na zdobyciu przewag ekonomicznych, w tym walce o kształt lokalnego i światowego ładu gospodarczego.

Geoeconomia ma dziś przede wszystkim charakter deskryptywny, opisujący cechy współczesnych stosunków międzynarodowych, tj. wzrost znaczenia czynników gospodarczych w polityce zagranicznej oraz przeniesienie rywalizacji z płaszczyzny polityczno-militarnej na płaszczyznę gospodarczą.

Kraje Bliskiego Wschodu w gospodarce światowej

Bliski Wschód do wieków stanowi jedno z centrów cywilizacyjnych ludzkości, korzystając ze swego położenia geograficznego, warunków klimatycznych i zasobów naturalnych. Jest także regionem o ważnym znaczeniu symbolicznym – kolebką najstarszych cywilizacji ludzkości i miejscem narodzenia globalnych religii monoteistycznych – chrześcijaństwa i islamu. Pierwotnie region korzystał przede wszystkim ze swego położenia geograficznego jako skrzyżowania szlaków handlowych, łączących Azję z Europą. Od czasu rewolucji przemysłowej stał się polem rywalizacji i zainteresowania mocarstw jako zaplecze surowcowe (przede wszystkim ze względu na bogate złoża ropy naftowej i gazu) oraz rozległy i chłonny rynek zbytu dla zagranicznych towarów.

Pomimo upływu czasu i gwałtownych zmian w światowej polityce i gospodarce, region ten wciąż zachowuje swoje znaczenie ekonomiczne. Zgodnie z szacunkami ok. 62% światowych zasobów ropy naftowej zlokalizowane jest w tym rejonie.

Ekonomiczna analiza Bliskiego Wschodu we współczesnym świecie jest problematyczna ze względu na ogromne zróżnicowanie tych państw, co w sposób oczywisty rodzi wątpliwości metodologiczne związane z nadmierną generalizacją. Mimo tego warto spojrzeć całościowo na ten obszar, który w przyszłości może, przynajmniej do pewnego stopnia, kształtować światową gospodarkę (por. tabela 1)¹.

Region Bliskiego Wschodu charakteryzuje się dużą populacją oraz wysokim zagęszczeniem ludności (Dahl, 2019a, s. 47–49). Etnicznie rzecz ujmując w regionie będzie dominować ludność arabska, przy istotnym udziale Turków i Persów. Znaczącymi mniejszościami będą Żydzi oraz Kurdowie. Siłą rzeczy tak duża grupa będzie silnie zróżnicowana pod kątem kultury, tradycji, reżimu politycznego i systemu ekonomicznego, a cechą wspólną będzie przede wszystkim islam, łączący te państwa.

¹ Ze względu na charakter pracy, Bliski Wschód będzie obejmował następujące państwa: Arabia Saudyjska, Bahrajn, Egipt, Irak, Iran, Jemen, Jordania, Katar, Kuwejt, Liban, Oman, Palestyna, Syria, Turcja, Zjednoczone Emiraty Arabskie. W pracy celowo opuszcza się Izrael, który geograficznie jest częścią Bliskiego Wschodu.

Tabela 1. Kraje Bliskiego Wschodu. Wybrane charakterystyki

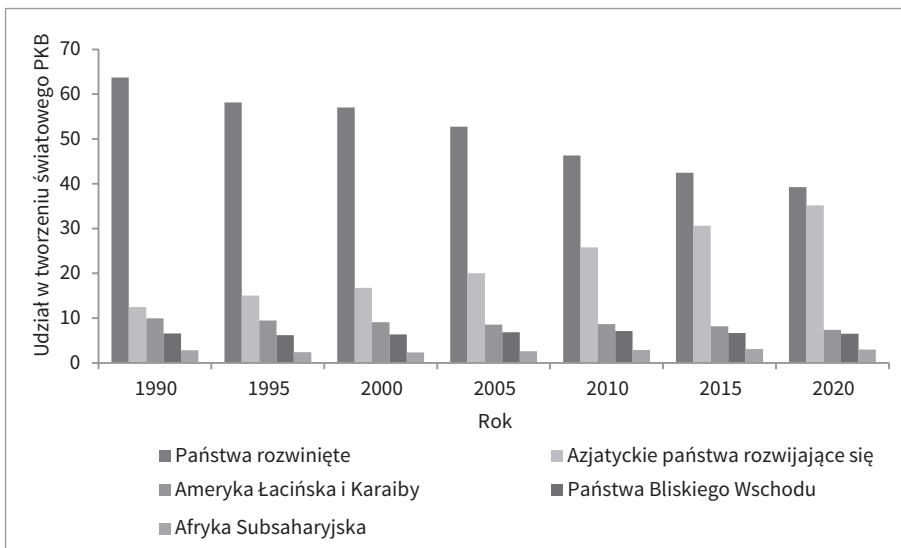
Kraj	Powierzchnia (km ²)	Populacja (2017)	Zagęszczenie ludności (osoby/km ²)	Stolica	Nominalne PKB w cenach bieżących w mld USD (2017)	PKB <i>per capita</i> (2017)	Waluta	System polityczny	Język oficjalny
Arabia Saudyjska	2 149 690	28 571 770	13,29111	Rijad	707,379	21 847,89	Rial saudyjski	monarchia absolutna	arabski
Bahrajn	665	1 410 942	2121,717	Manama	34,31	25 494,56	Dinar bahrański	monarchia absolutna	arabski
Egipt	1 010 407	97 041 072	96,04157	Kair	332,349	3 684,574	Funt egipski	system prezydencki	arabski egipski
Irak	438 317	39 192 111	89,41499	Bagdad	189,432	5 120,276	Dinar iracki	republika parlamentarna	arabski, kurdyjski
Iran	1 648 195	82 021 564	49,76448	Teheran	368,488	4 525,619	Rial irański	republika islamska	perski
Jemen	527 970	28 036 829	53,10307	Sana	27,189	906,993	Rial jemeński	system prezydencki	arabski
Jordania	92 300	10 248 069	111,03	Amman	40,506	5 680,335	Dinar jordański	monarchia konstytucyjna	arabski
Katar	11 437	2 314 307	202,3526	Doha	173,649	64 446,81	Rial katarski	monarchia absolutna	arabski

Kraj	Powierzchnia (km ²)	Populacja (2017)	Zagęszczenie ludności (osoby/km ²)	Stolica	Nominalne PKB w cenach bieżących w mld USD (2017)	PKB <i>per capita</i> (2017)	Waluta	System polityczny	Język oficjalny
Kuwejt	17 820	2 875 422	161,3593	Kuwejt	126,971	29 240,15	dinar kuwejcki	monarchia konstytucyjna	arabski
Liban	10 452	6 229 794	596,0385	Bejrut	53,915	11 615,73	funt libański	republika parlamentarna	arabski
Oman	212 460	3 424 386	16,11779	Maskat	71,325	17 485,18	rial omański	monarchia absolutna	arabski
Palestyna	6 220	4 260 636	684,9897	Ramallah	N/A	N/A	szekel izraelski	system pół-prezydencki	arabski
Syria*	185 180	18 028 549	97,35689	Dama-szek	60,043	2 806,685	funt syryjski	system prezydencki	arabski
Turcja	783 562	80 845 215	103,1765	Ankara	793,698	9 826,248	lira turecka	republika parlamentarna	turecki
Zjednoczone Emiraty Arabskie	82 880	6 072 475	73,26828	Abu Zabi	407,21	40 162,4	dirhan	monarchia absolutna	arabski

* Dane o PKB i PKB *per capita* z 2010 roku.

Źródło: opracowanie własne na podstawie CIA (2018), IMF (2018).

W aspekcie ekonomicznym będą zwracały uwagę rosnące potencjały gospodarek poszczególnych państw, co jest związane z dużą bazą surowcową oraz ludnościową. Perspektywicznie są to istotne źródła wzrostu tych gospodarek oraz dalszego rozwoju społeczno-ekonomicznego. Można prognozować, że udział tych krajów w tworzeniu produktu globalnego będzie systematycznie wzrastał, choć naturalnie prym będzie wiodła Azja (rys. 1).

Rysunek 1. Udział poszczególnych rejonów świata w tworzeniu światowego PKB
Źródło: opracowanie własne na podstawie IMF (2018).

Zgodnie z prognozami ONZ tempo wzrostu ludności w państwach Bliskiego Wschodu pozostanie wysokie, ustępując właściwie jedynie krajom Afryki Subsaharyjskiej. W wartościach bezwzględnych prym naturalnie będzie wiodła Azja, która do 2025 roku ma liczyć ponad 2,3 miliarda ludzi (tabela 2).

Współczynnik wzrostu populacji determinuje bardzo młodą strukturę wiekową w państwach Bliskiego Wschodu, co szczególnie uderza w porównaniu ze starzejącą się Europą. W perspektywie ma ogromne znaczenie dla gospodarek tych państw: wysoki popyt wewnętrzny będzie determinował zwiększenie produkcji oraz importu, a także zapotrzebowanie na szeroko pojęte usługi społeczne, do których dostęp w wielu krajach wciąż jest utrudniony. Stanowi to zarazem szansę, jak i wyzwanie dla nich. Już teraz większość

Tabela 2. Wzrost populacji i populacja ogółem w poszczególnych rejonach świata w wybranych latach

Region	Rok Zmienna	2000	2005	2010	2015	2020	2025
Państwa Bliskiego Wschodu	wzrost populacji (%)	1,95	2,02	2,15	1,89	1,61	1,44
	populacja ogółem	317 129 227	348 956 287	388 376 106	428 961 724	466 444 000	503 226 000
Państwa wysoko rozwinięte	wzrost populacji (%)	0,63	0,70	0,66	0,59	0,41	0,34
	populacja ogółem	1 070 496 404	1 107 240 168	1 149 511 694	1 182 929 820	1 210 586 000	1 232 783 000
Afryka subsaharyjska	wzrost populacji (%)	2,68	2,73	2,79	2,75	2,64	2,53
	populacja ogółem	669 818 179	764 866 591	877 023 136	1 005 570 801	1 147 993 000	1 303 278 000
Państwa azjatyckie	wzrost populacji (%)	0,95	0,76	0,68	0,68	0,46	0,31
	populacja ogółem	2 044 496 088	2 129 445 086	2 205 614 879	2 281 203 360	2 344 090 000	2 387 524 000
Ameryka Łacińska i Karaiby	wzrost populacji (%)	1,45	1,28	1,21	1,08	0,94	0,80
	populacja ogółem	524 829 248	560 677 294	596 477 846	631 058 524	662 995 000	691 783 000

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Bank (2018).

gospodarek regionu wykazuje stopy wzrostu wyższe niż średnia dla świata. Zgodnie z prognozami Międzynarodowego Funduszu Walutowego gospodarki te będą w najbliższych latach rozwijać się średnio w tempie ok. 5% w skali roku, natomiast świat jako całość w tempie ok. 3,4% (IMF 2018). Tempo wzrostu PKB dla poszczególnych państw w latach 2000–2016 prezentuje tabela 3.

Z punktu widzenia wskaźników społeczno-gospodarczych państwa te borykają się z niskim poziomem edukacji, niskim udziałem kobiet w życiu publicznym, niskim stopniem otwartości gospodarczej czy poziomem rozwoju społecznego relatywnie niższym niż wynikałoby to z ich zamożności. Wszystko to wpływa na obecny poziom rozwoju i do pewnego stopnia determinuje ich rozwój w przyszłości. W przypadku handlu zagranicznego kraje Bliskiego Wschodu handlują przede wszystkim z państwami europejskimi i azjatyckimi, zarówno pod względem eksportu, jak i importu (por. tabela 4).

Inną cechą wyróżniającą te państwa, charakterystyczną dla regionu i kręgu kulturowego, jest silna pozycja tzw. bankowości islamskiej. O ile trudno jest mówić o przewadze tej bankowości nad bankowością tradycyjną, o tyle należy stwierdzić, że w czasach kryzysu finansowego islamskie instytucje finansowe były generalnie w lepszej kondycji niż ich tradycyjne odpowiedniki. Jak dotąd żaden islamski bank nie upadł z powodu kryzysu finansowego ani nie potrzebował wsparcia ze środków publicznych. Oczywiście było to wynikiem nie tylko swoistego konserwatyzmu, ale również generalnie stabilnej pozycji Bliskiego Wschodu i całego świata islamskiego w czasie kryzysu. Inną cechą charakterystyczną jest ściśle powiązanie transakcji finansowych z obrotem towarowo-usługowym oraz zakaz finansowania działalności sprzecznej z Koranem, np. produkcji alkoholi, tytoniu, broni, wieprzowiny, prowadzenia kasyna, klubu nocnego, kina, gier losowych itp. (Karwowski, 2005, s. 67–68).

Podsumowując, państwa Bliskiego Wschodu charakteryzują się relatywnie wysokim udziałem i znaczną rolą w gospodarce światowej, co wynika przede wszystkim z ich pozycji na światowym rynku ropy oraz młodej i dynamicznie rozwijającej się populacji. Wszystko to będzie determinować wzrost znaczenia ekonomicznego regionu w przyszłości. Ewentualne problemy, rzutujące na sytuację gospodarczą, będą wynikać z sytuacji międzynarodowej – konfliktów zbrojnych, kryzysów gospodarczych i walutowych oraz ogólnej niestabilności społecznej.

Tabela 3. Tempo wzrostu PKB dla poszczególnych państw w latach 2000–2016

Rok Państwo	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Arabia Saudyjska	5,63	-1,21	-2,82	11,24	7,96	5,57	2,79	1,85	6,25	-2,06	4,76	10,29	5,41	2,67	3,68	4,11	1,40
Bahrajn	7,02	2,49	3,35	6,30	6,98	6,77	6,47	8,29	6,24	2,54	4,34	1,98	3,73	5,42	4,35	2,86	2,92
Egipt	5,38	3,52	3,19	3,19	4,09	4,47	6,84	7,09	7,16	4,67	5,15	1,77	2,23	3,30	2,92	4,37	4,30
Irak	-4,34	-6,57	-7,80	81,79	53,39	1,68	5,64	1,89	8,23	3,38	6,40	7,55	13,94	7,63	0,74	4,85	10,09
Iran	5,85	2,39	8,08	8,64	4,34	4,21	5,70	9,12	0,92	2,32	6,58	3,75	-6,61	-1,91	4,05	-1,61	6,54
Jemen	6,18	3,80	3,94	3,75	3,97	5,59	3,17	3,34	3,65	3,87	7,70	-12,72	2,39	4,82	-0,19	-28,10	-9,78
Jordania	4,25	5,27	5,79	4,18	8,56	8,14	8,09	8,18	7,23	5,48	2,31	2,59	2,65	2,83	3,10	2,38	2,10
Katar	8,03	3,90	7,18	3,72	19,22	7,49	26,17	17,99	17,66	11,96	18,13	13,38	4,69	4,41	3,98	3,55	2,68
Kuwejt	4,69	0,21	3,01	17,34	10,76	10,08	7,52	5,99	2,48	-7,08	-2,37	10,93	7,86	0,37	0,62	2,05	2,46
Liban	1,10	3,90	3,40	1,70	5,06	2,70	1,60	9,40	9,10	10,30	8,00	0,90	2,80	2,50	2,00	1,00	1,00
Oman	6,55	4,48	-1,10	-2,67	1,29	2,49	5,37	4,45	8,20	6,11	4,80	-1,11	9,33	4,37	2,54	4,18	3,06
Syria	2,30	3,68	5,90	-2,04	6,90	6,22	5,05	5,68	4,48	5,91	3,44	-	-	-	-	-	-
Turcja	6,64	-5,96	6,43	5,61	9,64	9,01	7,11	5,03	0,85	-4,70	8,49	11,11	4,79	8,49	5,17	6,06	2,88
ZEA	12,33	1,85	2,43	8,80	9,57	4,86	9,84	3,18	3,19	-5,24	1,64	4,89	7,12	4,73	3,08	3,76	2,73

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Bank (2018).

Tabela 4. Eksport i import państw Bliskiego Wschodu w odniesieniu do poszczególnych regionów świata w 2016 roku

Eksport		
Partner handlowy	Eksport w tysiącach USD	Udział w całości eksportu
Europa i Azja Centralna	105 861 400,4	17,7
Azja Wschodnia i Pacyfik	79 127 440,2	13,23
Handel wewnętrzny państw Bliskiego Wschodu	71 908 349,97	12,02
Inne państwa azjatyckie	45 081 066,54	7,54
Ameryka Północna	34 709 383,53	5,8
Azja Południowa	31 419 126,88	5,25
Afryka Subsaharyjska	10 459 017,76	1,75
Inne kraje	205 050 210,3	34,28
Import		
Partner handlowy	Eksport w tysiącach USD	Udział w całości eksportu
Europa i Azja Centralna	202 785 358,1	33,83
Azja Wschodnia i Pacyfik	122 034 014,9	20,36
Handel wewnętrzny państw Bliskiego Wschodu	59 713 561,12	9,96
Ameryka Północna	50 052 551,13	8,35
Azja Południowa	29 815 256,49	4,97
Afryka Subsaharyjska	17 611 521,89	2,94
Ameryka Łacińska i Karaiby	17 126 490,64	2,86
Inne państwa azjatyckie	3 422 151,39	0,57
Inne państwa	91 348 807,09	15,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie World Integrated Trade Solutions – World Bank Group (2018).

Kraje Bliskiego Wschodu w światowej polityce

Położenie geopolitycznie państw muzułmańskich również w sposób istotny determinuje i będzie determinowało ich status na świecie. Z jednej strony – jak już wspomniano – zasoby surowcowe, którymi te państwa dysponują, sprawiają iż obszar ten jest nadzwyczaj atrakcyjnym miejscem dla światowych

mocarstw: USA, UE, Chin czy Rosji. Wszelkie sojusze oraz decyzje polityczne każdego z państw muzułmańskich mogą mieć istotne znaczenie dla światowej polityki. Szczególnie interesująco będzie przedstawiać się polityka USA, które tradycyjnie dominują w regionie i Chin – coraz śmielej kształtujących światową politykę.

Bliski Wschód jest regionem w wysokim stopniu niestabilnym, z różnorodnych przyczyn politycznych, ekonomicznych, etnicznych czy społecznych. Ciągłe konflikty przykuwają światową uwagę oraz stanowią źródło kolejnych analiz i badań (Arslan, 2014, s. 93; Dahl, 2019b, s. 80–83). Kwestią problematyczną jest sytuacja polityczna w regionie. Wiele z państw arabskich jest autorytarnych, a jedynie nieliczne przeprowadziły szereg reform, które umożliwiają nazwanie ich quasi-demokratycznymi, jakkolwiek i tam stopień rozwoju instytucji życia publicznego pozostawia wiele do życzenia. Charakterystyczna dla regionu jest również obfitość konfliktów między poszczególnymi państwami. Znaczenie regionu jest wypadkową dwóch czynników: znacznych złóż surowców energetycznych oraz skrzyżowania szlaków łączących Wschód z Zachodem, Północ z Południem. Niezależnie od bogatej historii regionu, kluczowym elementem politycznym była polityczna i wojskowa dominacja Zachodu. Model ten znalazł się w głębokim kryzysie, a wręcz ostatecznie się wypala. Z tego też wynika zainteresowanie regionem światowych mocarstw – nie tylko „tradycyjnych” zachodnich mocarstw, jak USA, Wielka Brytania, Francja czy Rosja, ale również „nowych” potęg – Chin, Indii czy Japonii. O geopolityczny prymat w regionie rywalizują Iran i Arabia Saudyjska, a państwa europejskie tracą swoją pozycję i wpływy na rzecz tzw. Nowych Potęg, w szczególności Indii i Chin. Kraje azjatyckie systematycznie zwiększają ekspansję gospodarczą, co umożliwia im jednoczesne umacnianie pozycji politycznej w regionie, co w sposób zasadniczy będzie wpływało na rywalizację globalną (Michalik, 2014, s. 52).

Podsumowuje to Z. Brzeziński (2018):

Dane dotyczące złóż surowców energetycznych nie pozostawiają Stanom Zjednoczonym Ameryki alternatywy innej niż dominacja w regionie. Z tego powodu Stany Zjednoczone powinny ukształtować Bliski Wschód zgodnie z własnym interesem strategicznym. Dominacja w tym regionie zapewni Stanom

Zjednoczonym dodatkowo jeszcze inną dźwignię strategiczną, a mianowicie siłę utrzymywania pod kontrolą gospodarek europejskiej i azjatyckiej, które są z kolei uzależnione od przepływu ropy naftowej, na czym można polegać bardziej niż na samym regionie. Region ten ma tak ogromne znaczenie, że Stany Zjednoczone nie powinny pozwolić, aby jakakolwiek siła lokalna ulokowała tutaj swoje oczekiwania i priorytety.

W analizie politycznej kluczowe znaczenie będą miały wydarzenia tzw. Arabskiej Wiosny, które w znaczny sposób determinują obecną politykę państw Bliskiego Wschodu i politykę mocarstw wobec tych państw. Znamienne, że wydarzenia na Bliskim Wschodzie i w Afryce Północnej zaskoczyły wszystkie znaczące podmioty światowej polityki, które bagatelizowały narastające niepokoje społeczne (Parzymies 2011, s. 36–38; Krzymowski, 2011, s. 47). Różne są podłoża konfliktów, jednak wspólnym mianownikiem i efektem było przejmowanie władzy przez islamistów, co kreuje nowe zagrożenie, szczególnie w przypadku, gdy władzę przejmują radykałowie. Z punktu widzenia światowej polityki oznacza to wzrost radykalizmu w regionie, przy jednoczesnym możliwym pojawieniu się tendencji izolacjonistycznych i autarkicznych. Być może w efekcie będzie to oznaczać mniejsze lub większe usankcjonowanie fundamentalistycznej wykładni Koranu, co będzie bez wątpienia miało przełożenie na społeczności arabskie i islamskie w Europie Zachodniej. Islam jest kategorią uniwersalną, był i jest traktowany jako podstawa ruchów kontestujących kolonialny i postkolonialny porządek w regionie. Ponadto pozostaje wreszcie kategorią niezwykle pojemną i otwartą na interpretacje: obok radykalnych ruchów antysystemowych jest filarem konserwatywnych rządów w Arabii Saudyjskiej, teokratycznego ustroju Iranu czy komponentem modernizacji Turcji. Islam stanowi również podstawę samozwańczego kalifatu, Państwa Islamskiego, które nie tylko destabilizuje region po konfliktach w Syrii i Iraku, ale również ma charakter otwarcie antysystemowy i kontestuje światowy porządek.

Obok konfliktów religijnych istotne znaczenie mają konflikty etniczne i plemienne, które są potęgowane wysokim poziomem nierówności dochodowych w społecznościach Bliskiego Wschodu. Bezrobocie i ubóstwo będą wzmacniać tendencje radykalne, prowadząc do konfliktów społecznych, które w skrajnych formach mogą przyjmować charakter rewolt. Oznacza to dalszą wysoką niestabilność regionu i jego nieprzewidywalność.

Zakończenie

Kraje i region Bliskiego Wschodu od lat stanowią przedmiot zainteresowania zarówno badaczy, jak i decydentów politycznych. Państwa te charakteryzują się relatywnie wysokim udziałem i znaczną rolą w gospodarce światowej, co wynika przede wszystkim z ich pozycji na światowym rynku ropy oraz młodej i dużej populacji. Wszystko to będzie determinować wzrost znaczenia ekonomicznego regionu w przyszłości. Ewentualne problemy, rzutujące na sytuację gospodarczą, będą wynikać z sytuacji międzynarodowej – konfliktów zbrojnych, kryzysów gospodarczych i walutowych oraz ogólnej niestabilności społecznej. Politycznie rzecz ujmując, głównymi cechami będą trwające i przyszłe napięcia społeczne oraz konflikty zbrojne, co jest wynikiem upadającego ładu w regionie, partykularnych interesów poszczególnych państw oraz dziedzictwem kolonializmu europejskiego. Interesująco będzie się przedstawiać perspektywa rywalizacji mocarstw w regionie, która nie będzie się ograniczała do „tradycyjnych” mocarstw jak USA czy Wielka Brytania, ale coraz silniejszą obecnością Chin, Indii, Iranu czy Arabii Saudyjskiej.

MGR MICHAŁ ZAREMBA

Institut Ekonomii
Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny
Uniwersytet Łódzki
ul. Rewolucji 1905 r. nr 41/43, 90-214 Łódź
michal.zaremba@uni.lodz.pl

Bibliografia

- Agnew, J. (1998). *Geopolitics. Re-visioning world politics*. London: Routledge.
- Arslan, R. (2014). Znaczenie Bliskiego Wschodu ze względu na jego cechy geopolityczne, geoeconomiczne i geokulturowe. *Zeszyty Naukowe Uczelni Vistula*, 34, 93.
- Brzeziński, Z. (2018, 2 lutego). *Hegemonic quicksand*. Pobrane z <http://nationalinterest.org/article/hegemonic-quick-sand-563>.
- CIA. (2018, 2 lutego). *World Factbook*. Pobrane z <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ae.html>.
- Dahl, M. (2019a). Arabia Saudyjska i Iran – wybrane aspekty mocarstwowości. *Stosunki Międzynarodowe*, 55 (2), 43–59.

- Dahl, M. (2019b). *Aktywność dyplomacji USA wobec państw członkowskich Unii Europejskiej w latach 2009–2013*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- Dźwigoł, H., Dźwigoł-Barosz, M., Zhyvko, Z., Miśkiewicz, R., Pushak, H. (2019). Evaluation of the Energy Security as a Component of National Security of the Country. *Journal of Security & Sustainability Issues* 8(3).
- Haliżak, E. (red.). (2012). *Geoekonomia*. Warszawa: Scholar.
- IMF. (2018, 2 lutego). *World Economic Outlook Database*. Pobrane z <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=health-nutrition-and-population-statistics:-population-estimates-and-projections#>.
- Jean, C. (2003). *Geopolityka*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Karwowski, J. (2005). Uwagi na temat bankowości islamskiej. *Bank i Kredyt*, 9, 67–68.
- Krzymowski, A. (2011). Francja i RFN na Bliskim Wschodzie i w Afryce Północnej – współpraca czy rywalizacja. *Zeszyty Naukowe AON*, 4 (85), 47.
- Luttwak, E. (1990). From Geopolitics to Geo-Economics. Logic of Conflict, Grammar of Commerce. *The National Interest*, 20, 17–24.
- Luttwak, E. (2000). *Turbokapitalizm. Zwycięzcy i przegrani światowej gospodarki*. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.
- Marszałek-Kawa, J. (red.). (2010). *Chiny supermocarstwem XXI wieku? Rozważania na temat polityki i gospodarki Państwa Środka*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Marszałek-Kawa, J. (red.). (2014). *Globalna potęga Chin. Czynniki i perspektywy*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Marszałek-Kawa, J., Dmochowski, T. (red.). (2018). *Rozważania o kierunkach współczesnej polityki Chin*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Michalik, D. (2014). Układ sił na Bliskim Wschodzie. Kluczowi aktorzy konfliktu syryjskiego. *Przegląd Geopolityczny*, 8, 52.
- Parzymies, S. (2011). Aspekty wewnętrzne i międzynarodowe „Arabskiej wiosny”. *Stosunki Międzynarodowe*, 44 (3–4), 36–38.
- Whitbeck, R.H. (1929). A science of geonomics. *Annals of the Association of American Geographers*, 16 (4), 117–128.
- White, S.K. (1994). *Political theory and postmodernism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- World Bank Data Bank. (2018, 2 lutego). Pobrane z <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=health-nutrition-and-population-statistics:-population-estimates-and-projections#>.
- World Integrated Trade Solutions – World Bank Group, Middle East & North Africa Trade Summary 2016. (2018, 2 lutego). Pobrane z <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/MEA/Year/LTST/Summarytext>.
- Wolff-Powęska, A., Schulz, E. (red.). (2000). *Przestrzeń i polityka z dziejów niemieckiej myśli politycznej*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.